כיתה ט' | גמרא | שיעור 4 מתוך 4 | 45 דק' | בבא מציעא עו ע"ב – עז ע"ב

חמ"ד: תכנית הגמרא לכיתה ט' היא מסכת בבא מציעא, פרק ו "השוכר את האומנין" (או המסכת שבית הספר לומד לבגרות). ממלכתי: אין חובת גמרא בתכנית; אפשר ללמד כהעשרה.

"פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום": "עבדי הם ולא עבדים לעבדים"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו את הברייתא "שמין להן מה שעשו" ויחשבו את הדוגמה של "שני סלעים" ו"ששה דינרים".
- התלמידים יבחינו בין דעת חכמים ("יד פועל על העליונה") לבין דעת רבי דוסא ("יד פועל על התחתונה").
- התלמידים יסבירו את הכלל של רב "פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום" ואת המקור שלו: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם – ולא עבדים לעבדים" (בבא מציעא י ע"א).
- התלמידים יבחינו בין "שכיר" (לפי זמן) ל"קבלן" (לפי עבודה).

❓ השאלה הגדולה של היחידה

מה מחייבת התחייבות בין מעסיק לעובד, ומי נושא בהפסד כשהתוכנית משתנה?

בשיעור הזה היחידה מגיעה לשאלה הגדולה ביותר שלה: האם מי שהתחייב לעבוד חייב להמשיך עד הסוף? התשובה של הגמרא קשורה לחירות של האדם.

🧪 פתיחה: לעזוב באמצע?

שואלים: "מישהו התחייב לעבוד אצלכם כל החופש הגדול, ואחרי שבועיים הודיע שהוא עוזב." האם מותר לו? האם הוא צריך לשלם על הנזק? ומה אם הוא התחייב לבנות לכם דבר מסוים (למשל מדף) ועזב באמצע? מצביעים, ורושמים שתי עמדות על הלוח. (5 דקות)

📖 הסבר למורה

הברייתא (עו ע"ב) עוסקת בפועלים ש"התחילו במלאכה" ועזבו: "קבלו קמה לקצור בשני סלעים, קצרו חציה והניחו חציה" – "שמין להן את מה שעשו". הגמרא (עז ע"א) מסבירה: "היה יפה ששה דינרים – נותן להם סלע". סלע הוא ארבעה דינרים (חשבון שלנו לפי המטבעות בתקופת התלמוד): הם קיבלו חצי מהמחיר שסוכם (סלע), גם אם להשלמת העבודה בעל הבית צריך עכשיו לשלם שישה דינרים. לכן "קא סברי רבנן: יד פועל על העליונה".

רבי דוסא חולק: "שמין להן את מה שעתיד להיעשות". אם להשלמה צריך ששה דינרים, מתוך שני הסלעים (שמונה דינרים) נשארים שני דינרים – "נותן להם שקל". כלומר: הפועלים שעזבו משלמים על ההתייקרות. "קסבר יד פועל על התחתונה".

רב פוסק "הלכה כרבי דוסא", והגמרא מקשה: והרי רב אמר "פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום"! המקור לכלל הזה מופיע בבבא מציעא י ע"א: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם – ולא עבדים לעבדים" (ויקרא כה, נה). רש"י על עז ע"א מפנה לאותו פסוק. הרעיון: עובד אינו עבד; אסור שהעבודה תהפוך לשעבוד.

הגמרא מסיימת (עז ע"ב): "רבי דוסא תרתי קאמר, ורב סבר לה כוותיה בחדא ופליג עליה בחדא". לפי ההסבר המקובל (פירוש, לא לשון הגמרא): רב מסכים עם רבי דוסא בקבלן, וחולק עליו בשכיר יום, שיכול לחזור בו. ובדבר האבד, כפי שאומר רב נחמן בר יצחק שם, "דברי הכל" הפועל אינו יכול לחזור בו (רש"י).

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רש"י מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **קָמָה** = תבואה עומדת בשדה; **סֶלַע** = מטבע = 4 דינרים; **שֶׁקֶל** = חצי סלע = 2 דינרים; **שָׁמִין** = מעריכים, מחשבים; **יַד פּוֹעֵל עַל הָעֶלְיוֹנָה** = הפועל מרוויח בחשבון (הספק נגדו); **קָסָבַר** = הוא סובר; **שְׂכִירוּת / קַבְּלָנוּת** = עבודה לפי זמן / עבודה לפי משימה; **תַּרְתֵּי קָאָמַר** = אמר שני דברים.

ברייתא, בבא מציעא עו ע"ב: "שמין להן מה שעשו"

בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים? שֶׁלֹּא הִתְחִילוּ בִּמְלָאכָה, אֲבָל הִתְחִילוּ בִּמְלָאכָה – שָׁמִין לָהֶן מַה שֶּׁעָשׂוּ. כֵּיצַד? קִבְּלוּ קָמָה לִקְצוֹר בִּשְׁנֵי סְלָעִים, קָצְרוּ חֶצְיָהּ וְהִנִּיחוּ חֶצְיָהּ. בֶּגֶד לָאֱרוֹג בִּשְׁנֵי סְלָעִים, אָרְגוּ חֶצְיוֹ וְהִנִּיחוּ חֶצְיוֹ – שָׁמִין לָהֶן אֶת מַה שֶּׁעָשׂוּ.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** במה דברים אמורים (שיש רק תרעומת)? כשלא התחילו במלאכה. אבל אם התחילו במלאכה – מעריכים להם את מה שעשו. כיצד? קיבלו תבואה עומדת לקצור בשני סלעים, קצרו חציה והשאירו חציה; בגד לארוג בשני סלעים, ארגו חציו והשאירו חציו – מעריכים להם את מה שעשו.

רש"י, ד"ה בד"א שלא התחילו במלאכה

בד"א שלא התחילו במלאכה - אריש קאי ועד השתא פריש מידי דשכירות והשתא פריש מילי דקבלנות:

גמרא, בבא מציעא עז ע"א: דעת חכמים

אָמַר מָר: שָׂמִין לָהֶם אֶת מַה שֶּׁעָשׂוּ, כֵּיצַד? הָיָה יָפֶה שִׁשָּׁה דִּינָרִים – נוֹתֵן לָהֶם סֶלַע. קָא סָבְרִי רַבָּנַן: יַד פּוֹעֵל עַל הָעֶלְיוֹנָה.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** אמר מר (בברייתא): "מעריכים להם את מה שעשו". כיצד? אם (השלמת העבודה) שווה עכשיו ששה דינרים – נותן להם סלע (ארבעה דינרים, חצי מהמחיר שסוכם). חכמים סוברים: יד הפועל על העליונה.

רש"י, ד"ה יד פועל על העליונה

יד פועל על העליונה - ואפילו הוא חוזר בו דיכול לחזור בו כדכתיב (ויקרא כה) כי עבדי הם ולא עבדים לעבדים ומהכא יליף לה בפ"ק דקדושין (דף כב:):

גמרא, בבא מציעא עז ע"א: דעת רבי דוסא

רַבִּי דּוֹסָא אוֹמֵר: שָׂמִין לָהֶן אֶת מַה שֶּׁעָתִיד לְהֵיעָשׂוֹת, הָיָה יָפֶה שִׁשָּׁה דִּינָרִים נוֹתֵן לָהֶם שֶׁקֶל. קָסָבַר יַד פּוֹעֵל עַל הַתַּחְתּוֹנָה.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** רבי דוסא אומר: מעריכים להם את מה שעתיד להיעשות. אם (ההשלמה) שווה ששה דינרים – נותן להם שקל (שני דינרים: שמונה פחות שישה). הוא סובר: יד הפועל על התחתונה.

גמרא, בבא מציעא עז ע"א: "פועל יכול לחזור בו"

אָמַר רַב: הֲלָכָה כְּרַבִּי דּוֹסָא. וּמִי אָמַר רַב הָכִי? וְהָאָמַר רַב: פּוֹעֵל יָכוֹל לַחֲזוֹר בּוֹ אֲפִילּוּ בַּחֲצִי הַיּוֹם!

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** אמר רב: הלכה כרבי דוסא. (שואלת הגמרא:) וכי רב אמר כך? והרי אמר רב: פועל יכול לחזור בו אפילו באמצע היום!

גמרא, בבא מציעא י ע"א: המקור לכלל

"כִּי לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, עֲבָדַי הֵם" – וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** (כי כתוב:) "כי לי בני ישראל עבדים" – עבדיי הם, ולא עבדים לעבדים.

גמרא, בבא מציעא עז ע"ב: סוף הדיון

אֶלָּא רַבִּי דּוֹסָא תַּרְתֵּי קָאָמַר, וְרַב סָבַר לַהּ כְּווֹתֵיהּ בַּחֲדָא וּפְלֵיג עֲלֵיהּ בַּחֲדָא.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** אלא: רבי דוסא אמר שני דברים, ורב סובר כמותו באחד וחולק עליו באחד.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא.

📜 **כתוב:** "פּוֹעֵל יָכוֹל לַחֲזוֹר בּוֹ אֲפִילוּ בַּחֲצִי הַיּוֹם"

💭 **מפרשים:** רש"י (עז ע"א): "דיכול לחזור בו כדכתיב (ויקרא כה) כי עבדי הם ולא עבדים לעבדים". פירוש ערכי (שלנו): חוזה עבודה לא יכול לבטל את החירות של האדם.

📜 **כתוב:** "רַבִּי דּוֹסָא תַּרְתֵּי קָאָמַר, וְרַב סָבַר לַהּ כְּווֹתֵיהּ בַּחֲדָא וּפְלֵיג עֲלֵיהּ בַּחֲדָא"

💭 **מפרשים:** ההסבר המקובל (פירוש): רב מסכים עם רבי דוסא בקבלן (יד פועל על התחתונה), וחולק עליו בשכיר, שיכול לחזור בו. ורש"י על דברי רב נחמן בר יצחק (עז ע"ב): בדבר האבד "ודברי הכל אין הפועל יכול לחזור בו".

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח

1. פתיחה: לעזוב באמצע? שתי עמדות (5 דקות)
2. הברייתא "שמין להן מה שעשו" ותרגיל החשבון (סלע, שקל, דינר) (10 דקות)
3. חכמים מול רבי דוסא: טבלת השוואה (8 דקות)
4. "פועל יכול לחזור בו" ו"עבדי הם ולא עבדים לעבדים" (בבא מציעא י ע"א) (9 דקות)
5. "תרתי קאמר": שכיר מול קבלן (5 דקות)
6. דף העבודה (5 דקות)
7. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. כמה מקבלים הפועלים לפי חכמים, וכמה לפי רבי דוסא, כשההשלמה עולה ששה דינרים?
2. מה המקור לכלל "פועל יכול לחזור בו"?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. מה פירוש "יד פועל על העליונה"? למה חכמים מעדיפים את הפועל?
2. מה ההבדל בין שכיר לקבלן, ולמה זה יכול להשפיע על הדין?

הערכה (מה דעתי?)

1. "עבדי הם ולא עבדים לעבדים": מה הרעיון הזה אומר לנו על עבודה בימינו?
2. האם יש מקרים שבהם לא הוגן שהעובד יוכל לעזוב? (רמז: "דבר האבד")

🏁 סיכום השיעור

מסכמים את היחידה: התחייבות בין מעסיק לעובד מחייבת (תרעומת, "ידו על התחתונה", "דבר האבד"), אבל לא עד כדי שעבוד – "עבדי הם ולא עבדים לעבדים". חוזרים לשאלה הגדולה ומבקשים מכל תלמיד משפט אחד שעונה עליה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. השלימו: "פועל יכול לחזור בו אפילו _____", כי כתוב "_____".
2. מה ההבדל בין חכמים לרבי דוסא, במשפט אחד: _____

💡 הערות למורה

חשבון המטבעות: סלע = 4 דינרים, שקל = חצי סלע = 2 דינרים (כך היחס המקובל בין המטבעות בתלמוד; הסבר שלנו). שני סלעים = 8 דינרים. חכמים: חצי עבודה = חצי שכר = סלע (4). רבי דוסא: 8 פחות 6 (עלות ההשלמה) = 2 = שקל.

הכלל "פועל יכול לחזור בו" מופיע בגמרא בכמה מקומות (בבא מציעא י ע"א, ובבבא קמא קטז ע"ב). בשיעור הזה מביאים רק את בבא מציעא י ע"א, מתוך ספריא.

ההלכה למעשה בדיני עבודה מורכבת ותלויה בפוסקים ובחוקי המדינה; השיעור עוסק בסוגיה ובעיקרון, לא בפסק הלכה.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

תרגיל חשבון (סלע, שקל, דינר), טבלת השוואה בין חכמים לרבי דוסא, שאלות על "עבדי הם ולא עבדים לעבדים" ו★ שאלת אתגר. מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- בבא מציעא עו ע"ב (ספריא)
- בבא מציעא עז ע"א (ספריא)
- בבא מציעא עז ע"ב (ספריא)
- בבא מציעא י ע"א (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: "פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום": "עבדי הם ולא עבדים לעבדים"

1. חכמים: 4 דינרים (סלע) – חצי מהשכר על חצי מהעבודה. רבי דוסא: 8 − 6 = 2 דינרים (שקל).
2. חכמים: מעריכים "מה שעשו"; מקבלים סלע; יד פועל על העליונה. רבי דוסא: מעריכים "מה שעתיד להיעשות"; מקבלים שקל; יד פועל על התחתונה.
3. בבא מציעא י ע"א: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם – ולא עבדים לעבדים". בני ישראל הם עבדי ה', ולכן אסור שיהיו משועבדים לאדם; עובד יכול לעזוב.
4. רבי דוסא אמר שני דברים (על קבלן ועל שכיר), ורב מסכים איתו באחד וחולק באחד. לפי ההסבר המקובל: מסכים בקבלן, וחולק בשכיר, שיכול לחזור בו.
5. תשובה פתוחה. כיוון: בדבר האבד העזיבה גורמת נזק שאי אפשר לתקן; החירות לעזוב לא מתירה לגרום נזק כזה. אפשר לטעון שאין סתירה: מותר לעזוב, אבל לא ברגע שבו העזיבה היא פגיעה.